

Nasreddin Hoca Orta Asya Gezisi Yaptı mı?

Şaban ABAK

Nasreddin Hoca'nın kimi hikâyeleri, onun Horasan ve Türkistan bölgelerinde bulunduğunu düşündürmektedir. Belki de Hocamız, Moğolların gidiş gelişleri esnasında bölgeyi gezdi, hatta belki Moğol prenslerinden biri tarafından misafir edildi veya zorla götürüldü.

Bugün rakip devletler nasıl birbirlerinden bilim adamı çalmaya, parayla, statüyle götüremediklerini nasıl öldürmeye çalışıyorlarsa, geçmiş devirlerde de bir hakan başka bir ülkeye yahut şehre girdiğinde ilk yaptığı işlerden biri oradaki âlim, şair ve sanatkarları toplayıp kendi ülkesine götürmek oluyordu. Tarihçiler mesela Timur Han'ın, 1402'deki Ankara zaferinden sonra Anadolu'da ne kadar kıymetli insan varsa toplayıp götürdüğünü söylüyorlar. Fatih Sultan Mehmet ise daha kibarca davranıp büyük maaşlar ödeyerek Asya'dan Avrupa'dan bilginleri davet yoluyla İstanbul'a toplamıştı. Yavuz Sultan Selim ise gözüne kestirdiği kişiyi doğrudan İstanbul'a "sürgün" ediyordu.

Yeri gelmişken Nasreddin Hoca'nın 1284'te vefat ettiğinin kesin olduğunu, Timur'la aralarında geçmiş gibi gösterilen latifelerin, binlerce başka örneği gibi Hoca'ya mal edilmiş türden olduğunu hatırlatalım.

Moğolların Anadolu'ya saldırmalarından bir süre sonra bazı Moğol prenslerinin Müslüman olduklarını ve çeşitli kültür eserleri de yaparak İslama hizmet ettiklerini hatırlarsak, tıpkı Mevlana ve bazı müritleri gibi Molla Nasreddin'in de onlara İslamı tebliğ etmek ve hocalık yapmak üzere gönüllü gitmiş olabileceğini de düşünmek mümkündür. Bu tür konular tarihçi bilim adamlarının araştırmalarını ve belgelendirmelerini bekliyor. Çünkü bizim tek çıkış noktamız, Hoca'nın yaşadığı devrin önemli kişilikleri ve olaylarıyla dönemin ve ortamın özelliklerinden da yararlanarak latifelerindeki açık veya örtük ifade ve göndermelerdir.

Daha önce Nasreddin Hoca'nın "Horasan" erenleriyle olan benzerlik ve irtibatına dikkat çekerek onun Horasan'dan gelmemişse bile Türkistan'da mutlaka bulunmuş olduğuna dair kanaatimi belirtmiştim. Nasreddin Hoca adının ve latifelerinin bugün Orta Asya Türk şehirlerindeki inanılmaz yaygınlığını başka türlü izah etmek de mümkün değildir.

Erkin Emet ve Soner Yalçın imzalarıyla 1995'te Kültür Bakanlığınca yayımlanan *Nasreddin Hoca* kitabı, bugün Çin sınırları içinde yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur Türkleri arasında derlenmiş "fıkralardan" oluşuyor.

Hakan, cennetin yolunu tutarsa

Uygur lehçesiyle birlikte verilen 119 hikâye içinde Hoca'nın o bölgede bulunduğunu kuvvetle düşündüren hikâyelerden biri şöyledir: "Bir gün padişah Nasreddin Hoca'yı çağırıp sormuş: "Hocam, ülkemizin pek çok yerini dolaşip vatandaşların arasında buldunuz. Vatandaşımızın en hoş günü hangisidir? "Benim bilişimle demiş Hoca vatandaşların en hoş günü hazretlerinin cennetin yolunu tuttuğu gündür" (s. 81)

Burada açıkça Hoca'nın doğup büyüdüğü ülkeden başka bir ülkede bulunduğu, saygı ve itibar gördüğü, görüşlerine değer verildiği ve hatta ülkenin devlet başkanı tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Arada tercüman da yoktur.

Soruya verilen cevapsa, eskiden "kelâm-ı kibar" denilen türden harika bir sözdür ve tam da Nasreddin Hoca'nın "mollalık" vasfına uygun düşer. Hoca bu cevabıyla üç şeyi bir kerede söylemiştir. İlk ve zahiren, "Halkınız sizden çok memnun ve sizi çok seviyor. O kadar ki, öteki dünyada da sizin cennetlik olmanız gerektiğine inanıyor ve bunu temenni ediyorlar" demiş oluyor. İkinci anlamı ise bunun tam tersidir. "Siz şimdi halka yaptığımız kötülükler ve işlediğiniz zulümlerle meşhursunuz ve tuttuğunuz yol cehennem yoludur. Ama pişman olup tövbe eder, hak ve adalet yolunu tutarsanız, yani cennete gitmeye yönelirseniz, halkınız bundan büyük mutluluk duyacaktır. Üçüncü olarak da Hoca, nazikçe, "geberip gideceğin gün halkın en mutlu olacaktır" demiş oluyor.

Adil bir padişahın dünyada iken cennetlik bir yol tutması, aynı zamanda dünyanın gidişatını ve yönünü de, sonucunda cennete girmenin umulabileceği bir istikamete çevirmesi, ülkesini bu doğrultuda yönetmesi demektir. O latifede bu mühim bilgi de sırlanmıştır.

Mektubu alfabe farkı yüzünden mi okuyamadı?

Pekin'de basılmış kitabın tercümesindeki şu mektup yazdırma hikâyesi de kanaatimce bir "farklı alfabe" işaret ediyor. Hikâye şöyle: "Bir tanıdığı Hoca'dan şehirdeki bir arkadaşı için mektup yazmasını rica etmiş. "Memnuniyetle yazardım. Ama şehre gitmeye vaktim yok" demiş, Hoca. Adam, "Hocam size şehre gidin demedim. Bir mektup yazın dedim" deyince Hoca "Benim yazımı kendimden başkası okuyamaz. Mektup o şehre varınca, ertesi gün okutmak için gelip beni oraya götürmek isteyeceklerdir" demiş.

Hikâye ilk bakışta Hoca'nın yazısının kötü olduğu üzerine kurulu imiş gibi görünse de Türkistan'da geçtiği düşünülünce şöyle yorumlanması da mümkün ve daha mantıklıdır:

Bilindiği gibi Uygur yazısı, İslam alfabesine rağmen 16. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştü. Hoca bugünkü İran, Irak, Suriye ve Türkiye'de egemen Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin de resmî alfabesi olan İslam alfabesi ile okuyup yazmaktadır. Uygurlar ise -Müslüman olmalarına rağmen- Turfan kazılarında bulunan miladi 7 ve 8. yüzyıllardan kalma şiirlerin ve kitapların da yazılı olduğu Uygur alfabesini kullanıyorlardı.

Böylece Hoca "Benim İslam alfabesi ile yazdığım mektubu okuyabilecek kimse orada yoktur, benim yazdığımı yine bana okutmak isteyeceklerdir demiş olur. TİKA'nın yayımladığı Türkmenistan rivayetinde mektubun gideceği bu şehir "Bağdat" olarak geçiyorsa da, olayın, Nasreddin Hoca'nın kullandığı alfabeyi bilen kimsenin bulunmadığı bir coğrafyada geçmiş olması akla daha yatkındır. Hoca Anadolu'dan gittiği için Arap-İslam harflerini kullanıyordu ve bu yüzden de yazacağı mektubu kasabada kendinden başka okuyabilecek kimse bulunmuyordu.

Biçimcilik eleştirisi

Yine okuryazar olmayan biri tarafından Hoca'ya okuması için getirilen mektubu eline aldığı sahneyi hatırlayalım. Mektubu sağa çevirir okuyamaz, sola çevirir, ters tutar fakat sonunda "Ben bu yazıyı okuyamıyorum!" diyerek geri verir.

Neden okuyamıyor acaba? Belki okunur hâle gelir diye düşünüp kâğıdı sağa sola çevirmesinin anlamı, satırların yazılışının sağdan sola mı, yukarıdan aşağıya mı olup olmadığını anlamak için olabilir mi? İşte bu sahnede Uygur yazısının kâğıt üzerindeki görünüşünü gözümüzün önüne getirmemiz gerekiyor. Ya Nasreddin Hoca Türkistan'a gitti yahut mektup oradan geldi. Bunun başka izahı yoktur.

Adamcağız, şaşırıp boş bulunarak "Kavuğundan utan!" der. Çünkü o adamın anlayışına göre o devirde bütün okuryazar insanlar sarıklı veya kavukludur. Kavuk, okumuş, aydın, bilge insan kıyafetidir. Adam, Hoca'nın "Bunu okuyamıyorum" beyanını, onun cahil biri olduğu biçiminde anlayıp bu durumun kavukla tezat teşkil ettiğini biraz da kabaca ifade etmektedir. Ve ardından Hoca'nın bu biçimciliği, bu şekle düşkünlüğü yerle bir eden tarihî cevabı gelir: "Keramet kavuktaysa al da sen oku!"

Biz bu latifenin de Hoca'nın bilmediği bir alfabenin kullanıldığı başka bir memlekette cereyan ettiğini düşünüyoruz. Ancak o memlekette de insanlar Türkçe konuşmakta ve "kavuk" orada da ulema kıyafeti olarak saygı görmektedir. Yani öyle bir ülke ki, Nasreddin Hoca bir mektup yazdığında koca şehirde onu okuyacak bir kimse bulunmuyor, öte yandan başkasının yazdığı bir mektup getirildiğinde ise bu sefer Hoca okuyamıyor. Bu tablo açıkça Nasreddin Hoca'nın alfabesi başka olan bir ülkede de bulunmuş olduğunu düşündürüyor.

Ters çevrilmiş kuyu

Hoca'nın bir Orta Asya gezisi yapmış olabileceğini düşündüren bir başka hikâye de meşhur minare hikâyesidir: Hoca Turfan'a (Turfan) vardığında sormuşlar: "Hocam, Turfan'ın minaresini nasıl yapmışlar?" "Bunu bilmeyecek ne var, demiş Hoca, kuyuyu ters çevirmişler."

Turfan, yapılan kazılarda Uygur alfabesi ile Türkçe yazılmış ve ansiklopedilere "Turfan metinleri" diye geçmiş 7 ve 8. yüzyıllara ait şiir kitabı, ilahi kitabı, dua kitabı ve minyatür kataloğu gibi belgelerin bulunduğu eski bir başkenttir. Milattan önceki 3. yüzyılda şehrin adı, günümüzde Anadolu'da yaygın bir aşiret adı olan "Koçgiri"dir. Uygur Özerk Bölgesi'nin bugünkü başkenti Urumçî'ye 150 km. mesafede, Kaşgar şehrinin kuzeyinde, Tanrı Dağları'nın doğu ucundadır. Turfan, deniz seviyesinden alçakta ve aşırı sıcak olduğu için sebze meyvenin civardaki şehirlere göre çok daha erken yetiştiği bir yerdir. Dilimizdeki "turfanda" kelimesi de Turfan şehrinde bağ ve bostanların erken ürün vermesi olayının adlandırılmasından türemiştir. Araziyi sulamak için Tanrı Dağları'yla Turfan şehri arasındaki çölü boydan boya geçen "karız"larıyla (yer altı su kanalları) da ünlüdür. Kavun, karpuz, kabak gibi ürünlerin dünyaya buradan yayılmış olduğu söylenir.

Bu latife Anadolu'da da geçer ve minare bu kez Akşehir'in minaresidir. Ancak tuğladan yapıma, altı genişçe, yukarıya doğru daralarak uzayan, yer yer çini bezemeleri bulunan ve dışa doğru taşmış bir şerefesi de mevcut olmayan "Horasan tarzı minare", çevre duvarları yer altına doğru daralan bir tarzda örülmüş bir su kuyusunun ters çevrilmiş hâline daha çok benzer. Bu husus da olayın Akşehir'de değil, Turfan'da geçmiş olma ihtimalini kuvvetlendiriyor.

Peki, Hoca minare için "ters çevrilmiş kuyu" derken neyi ima ediyor olabilir?

Erzurum yöresinde çocuklara öğretilen (benim de çocukken ezberlediğim ve asla unutmadığım) tekerlemeli, saymacalı veya soru cevaplı mini hikâyelerden birinde ilk ezanın Bilâl'i Habeşî tarafından kuyunun dibinde okunduğu, Hazreti Ömer'in de Müslüman olmasıyla Müslümanların yeterli kuvvete ulaştıkları ve yine Hz. Ömer'in isteğiyle ezanın artık minarede okunmaya başlandığı anlatılıp öğretilirdi.

Egemenlik sembolü: Minare

Hikâyeye göre ezan yüksek minarelerde okunmadan önce göğe değil, yer altına uzanan bir minare gibi iç yüzeyi taşlarla örülmüş derin kuyularda okunuyordu. Müslümanların sayıca az, güçten mahrum oldukları gizlilik dönemi, bir anlamda Mekke Dönemi kuyu (yer altı) ile; muktedir oldukları dönem ise minare ile sembolize edilmişti. Minare, Müslümanların güçlü, iktidar sahibi oluşlarının ve dinlerini kimseden korkmadan yaşayıp yaymalarının da sembolüydü. Hazreti Ömer'in Müslüman oluşu ile kuvvet kazanan müminler yalnız Bilâl'i kuyudan çıkarmakla

kalmıyor, kuyunun da âdeta içini dışına çıkararak müezzinin makamını göğe doğru yükseltiyorlardı.

İktidarın ve egemenliğin sembolü olduğu için de ilk yüzyıllarda minare sadece şehirlerde “ulu cami” veya “Cuma camisi” denen büyük camilere mahsustu ve köylerde minare bulunmuyordu. O devirde köylerde Cuma namazı da kılınmazdı ve her şehrin çevresinde yer alan köylerden insanlar, hem Cuma namazına katılmak hem de ihtiyaçlarını karşılamak için şehre inerlerdi. Bugün hâlâ yüzlerce ilçede bu sebeple bir “Cuma pazarı” kurulur.

Nasreddin Hoca'nın hikâyesindeki köylünün minareyi görünce ona hayran kalması ve böylesine görkemli, ulu ve nakışlı bir yapının mimari olarak nasıl yapılabildiğini merak etmesi bu yüzden doğaldır. Hatta bu kişinin, çocukluktan çıkıp namaza yeni başlamış ve böylece şehre ilk kez gelmiş bir genç adam olduğunu da söyleyebiliriz. Fakat Hoca'nın “nasıl” a verdiği cevap, yer altını yer üstüne çıkararak, yani gizli olanı aleni hâle getirerek, yani “İslamın egemenliğini ilan edecek kuvvet ve kudrete ulaşarak” imasını da içermiş olmuyor mu?

Gülüp geçtiğimiz, “Nasıl olacak, kuyuyu ters çevirerek!” cevabı, bize bunları da düşündürmeli diyorum.

Her yazının bir sınırı olmalıdır ve zaten sözün tamamı ahmağa söylenir. Yine de kendimi tutamayıp şu çıkarsamayı da ekleyeceğim: Sözüm ona o gelişmiş Avrupa devletlerinin miladi 2000’li yıllarda bile niçin minareyi yasakladığını veya 1993-97 arasındaki Bosna Savaşı’nda Sırp topçusunun niçin her şehir ve kasabada özellikle minarelerimizi yıkmaya çalıştığını şimdi daha iyi anlıyorum.